

би приймати краще ми не маємо права говорити, адже дослідження історії можливе лише в контексті аналізу подій які відбулися та які наслідки цих подій, а не подій, які могли б відбутися. Принагідно зазначимо, що всім своїм майбутнім критикам Бісмарк відповів заздалегідь: «Хто називає мене безсовісним політиком, нехай спочатку випробує на цьому плацдармі власну совість» [8, с. 254]. Саме така цитата політика дозволяє виокремити ключову позитивну якість політика – не боязнь відповідальності та усвідомлення прийняття такої відповідальності. Саме в цьому, на нашу думку, є приклад Бісмарка для сучасних політиків – відповідальність та рішучість. Безумовно, що з часів Отто фон Бісмарка пройшло чимало часу, а суспільно-політичні відносини зазнали колосальних змін, постать розглянутого нами діяча залишається актуальною для сучасної політичної філософії та етики та заслуговує на подальші детальні дослідження та пошуки.

Список використаних джерел

1. Баев В. Г. Политические и правовые взгляды канцлера Германии Бисмарка / В. Г. Баев // Государство и право. – 2008. – №6. – С.88–94.
2. Бисмарк О. Мысли и воспоминания. Соч. в 3-х т. / О. Бисмарк. – М.: ОГИЗ, 1940. – Т.1. – 334 с.
3. Бисмарк О. Мысли и воспоминания. Соч. в 3-х т. / О. Бисмарк. – М.: ОГИЗ, 1940. – Т.2. – 289 с.
4. Бисмарк О. Мысли и воспоминания. Соч. в 3-х т. / О. Бисмарк. – М.: ОГИЗ, 1940. – Т.3. – 211 с.
5. Гончар Б. Право і сила. парламентаризм Отто Фон Бісмарка / Б. Гончар // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2007. – №89–90. – С.7–9.
6. Ипатов А. М. Личность и политика Отто Фон Бисмарка в оценках консервативной печати Российской империи А. М. Ипатов // Вестник Пермского университета. Серия: История. – 2013. – №1 (21). – С.151–159.
7. Івасюк Г. О. Роль особистості в становленні зовнішньої політики Німеччини / Г. О. Івасюк // Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – 2012. – №9. – С.15–18.
8. Людвиг Э. Бисмарк / Э. Людвиг. – М.: Захаров–АСТ, 1999. – 479 с.
9. Нерсисянц В. С. История политических и правовых учений / под ред. В. С. Нерсисянца. – М.: Норма, Инфра–М, 2012. – 704 с.
10. Сэндберг К. Линкольн / К. Сэндберг. – М.: Молодая гвардия, 1961. – Т.17. – 704 с.
11. Сюднюков І. Отто фон Бісмарк – «канцлер заліза і крові» / І. Сюднюков // Газета «День». – 2001. – №49. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/otto-fo-n-bismark-kancler-zalaza-i-krovi>
12. Широкова М. А. Политическая этика как наука и учебная дисциплина: многообразие подходов / М. А. Широкова // Известия АГУ. История и политические науки. – 2008. – Серия 4. – Т.1. – С.201–206.
13. Gall L. Bismarck: The White Revolutionary (Volume 2: 1871–1898) / L. Gall. – London: Routledge, 1990. – 284 s.

References

1. Baev V. G. Politicheskie i pravovye vzglyady kanclera Germanii Bismarka / V. G. Baev // Gosudarstvo i pravo. – 2008. – №6. – S.88–94.
2. Bismark O. Mysli i vospominanija. Soch. v 3-h t. / O. Bismark. – M.: OGIZ, 1940. – T.1. – 334 s.
3. Bismark O. Mysli i vospominanija. Soch. v 3-h t. / O. Bismark. – M.: OGIZ, 1940. – T.2. – 289 s.
4. Bismark O. Mysli i vospominanija. Soch. v 3-h t. / O. Bismark. – M.: OGIZ, 1940. – T.3. – 211 s.
5. Gonchar B. Pravo i syla. parlamentaryzm Otto Fon Bismarka / B. Gonchar // Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2007. – №89–90. – S.7–9.
6. Ipatov A. M. Lichnost' i politika Otto Fon Bismarka v ocenkah konservativnoj pečati Rossijskoj imperii A. M. Ipatov //

Vestnik Permskogo universiteta. Serija: Istorija. – 2013. – №1 (21). – S.151–159.

7. Івасюк Г. О. Роль особистості в становленні зовнішньої політики Німеччини / Г. О. Івасюк // Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – 2012. – №9. – С.15–18.
8. Ljudvig Je. Bismark / Je. Ljudvig. – М.: Zaharov–AST, 1999. – 479 s.
9. Nersesjanc V. S. Istorija politicheskikh i pravovyh uchenij / pod red. V. S. Nersesjanca. – М.: Norma, Infra–M, 2012. – 704 s.
10. Sjendberg K. Linkol'n / K. Sjendberg. – М.: Molodaja gvardija, 1961. – Т.17. – 704 s.
11. Sjudnjukov I. Otto fon Bismark – «kancler zaliza i krovi» / I. Sjudnjukov // Gazeta «Den'». – 2001. – №49. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/otto-fo-n-bismark-kancler-zalaza-i-krovi>
12. Shirokova M. A. Politicheskaja jetika kak nauka i ucbebnaja disciplina: mnogoobrazie podhodov / M. A. Shirokova // Izvestija AGU. Istorija i politicheskie nauki. – 2008. – Serija 4. – T.1. – S.201–206.
13. Gall L. Bismarck: The White Revolutionary (Volume 2: 1871–1898) / L. Gall. – London: Routledge, 1990. – 284 s.

Kolomiets A. E., PhD student of Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), kolomietsanastasiia@gmail.com

Ethical and philosophical analysis of Otto von Bismarck politics

Political ethics is the part of practical political philosophy, which encompasses many complex concepts that describe the ethical phenomenon in political relations. Political responsibility is a category with practical content, and should be investigated with standpoint of practical politics. The research activities of the famous politician Otto von Bismarck in the context of moral and political responsibility policy will allow interesting to formulate a science of political ethics conclusions about the ethics of authoritarian politics. We wouldn't value Otto Von Bismarck's authoritarian style of government as positive or negative, our goal is to establish moral and ethical components of the political responsibility of the policy on the basis of the study of political decisions he took.

Keywords: Political ethics, political responsibility, political moral, political relations, morality, political decision, bearing political responsibility, public relations.

* * *

УДК 141.7:37.091.4

Литвиненко Т. С., аспірантка, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), npu.tetiana@gmail.com

ФІЛОСОФСЬКІ ОРІЄНТАЦІЇ ДИДАКТИКИ ФРІДРІХА ФРЕБЕЛЯ

Проаналізовано філософські орієнтації дидактики Ф. Фребеля. Акцентовано увагу на основних положеннях ідеалістичного світогляду вченого. Обґрунтовано точку зору Ф. Фребеля щодо символічного наповнення «дарів». Методологічною основою фребелівської системи виховання вважається філософія німецького ідеалізму. Положення власної філософської теорії Ф. Фребель назвав сферичним законом. Основні педагогічні принципи Ф. Фребеля побудовані на суб'єктивній метафізиці, але від цього не втрачається цінність цих принципів у їх об'єктивному змісті, оскільки вони є показником виключного підсвідомого відчуття автора.

Ключові слова: філософські орієнтації Ф. Фребеля, освітньо-виховна система, виховання, ідеалізм, пантеїзм, символізм, «дари Фребеля».

Актуальність дослідження зумовлена потребою всебічного вивчення впливу філософських, індивідуально-авторських поглядів Ф. Фребеля на педагогіку для застосування їх у розбудові освіти. Оскільки для цього необхідно не лише створювати нові виховні технології, але й об'єктивно оцінювати здобутки просвітителів минулих років. Вивчення проблем, про які заявив Ф. Фребель, залишаються актуальними і у сучасному житті. Звернення до педагогічного досвіду минулого, його трансформація відповідно нових досягнень науки, призвели до перегляду основних

ідей педагогів минулого, визначення доцільності їх використання та впровадження у практику сучасної школи.

Ідеї німецького педагога–мислителя, його основні думки щодо виховання дітей є актуальними і сьогодні. Вони постійно видозмінюються, удосконалюються. Водночас, не дивлячись на ці зміни, історична значущість педагогічної діяльності та філософсько–педагогічного спадку Ф. Фребеля залишається незаперечною.

Вивчення поглядів на дошкільне виховання Ф. Фребеля (1782–1852) займає особливе місце в дослідженнях Р. Семерникової, К. Стрюк, З. Плохій, Т. Михальчук, І. Дичківської. Окремі відомості про педагогічну систему Ф. Фребеля (1782–1852) та її вплив на розвиток суспільного дошкільного виховання в Україні ми зустрічаємо в дисертаційних дослідженнях Л. Батліної, І. Улюкаєвої, Т. Слободанюк, Т. Філімонової, С. Попиченко. Помітний доробок щодо аспектів даних проблеми належить таким сучасним вітчизняним дослідникам, як З. Н. Борисовій, Д. Ніколенко, І. І. Прудченко.

Метою дослідження є з'ясування філософських засад педагогічної системи Ф. Фребеля. Предметом дослідження є філософські засади дидактики Фрідріха Фребеля (1782–1852).

Оцінюючи сучасний стан педагогіки початку ХІХ ст., філософ відмічав, що вона існує не у зв'язку з філософією, тоді як філософія дає загальні принципи, обґрунтовує образ, думки педагога, висвітлює предмети з іншої точки зору.

У час розквіту німецького класичного ідеалізму з представниками якого Ф. Фребель розділяв світоглядну позицію, прагне побудувати свою теорію на міцній методологічній основі, зробити її науково обґрунтованою. Не випадково Ф. Фребель досить детально викладає своє філософське світосприйняття і кожний конкретний факт намагається обґрунтувати ним же.

Ф. Фребель мав вплив на себе найбільш відомих представників німецької ідеалістичної та романтичної філософії.

Особливо помітним був вплив Ф. Шеллінга з його філософією тотожності [4, с. 128], оскільки з цією течією філософської думки Ф. Фребель мав змогу познайомитись ще в епоху ранньої юності, під час навчання у Єнському університеті. Шеллінгівська філософська концепція дістала назву «філософії прозоріння». Підставою для цього є інтерпретація Ф. Шеллінгом історії як поля діяльності творчого прозоріння Абсолюту. Незалежно від спрямування еволюції своїх філософських поглядів та їх предметності (натурфілософія, трансцендентальний ідеалізм, філософія тотожності, філософія свободи, філософія прозоріння), історію Ф. Шеллінг завжди розглядав як прозоріння Абсолюту.

Пізніше до цього приєднався вплив зі сторони Й. Фіхте з його своєрідним метафізичним волонтаризмом, з його вивільненням волі, як основної стихії людського життя. Цей вплив Ф. Фребель відчув під час свого берлінського життя. Й. Фіхте вірив у творчу силу людини. Центральна проблема його філософії – свобода, і він вважав, що принцип нашого життя – це «абсолютна свобода волі».

Тоді ж на нього сильно вплинув релігійним елементом свого філософствования відомий німецький мислитель Шлейєрмахер, який бачив суть релігійного життя в почутті.

І на сам кінець треба відмітити безпосередній вплив німецького філософа Краузе, з яким Ф. Фребель був в близьких особистих стосунках. Краузе назвав свою філософію пантеїстичною. Він ясно усвідомлював, що пантеїстичний бог – це світ і нічого більше, якщо розглядати з предметно–матеріальної сторони. Для Краузе бог – це бог, а кінцеве, залишаючись таким, що перебуває у бозі, суттю відрізняючись від нього. Бог в пантеїзмі визначається як чиста і проста єдність сутності, і через цю єдність бог є все в собі і посередником себе. Такий бог, на відміну від бога абсолютного ідеалізму і пантеїзму, не поглинає і не лишає самототожності. Пантеїзм є стержнем, головною релігійно–філософською концепцією краузізму, що переростає у надалі у філософсько–теоретичний і культурологічний напрям. Пантеїзм ніяким чином не розриває з богом, як це відбувається у пантеїзмі, а забезпечує зв'язану з ним філософією свободу від «дисциплінарної» залежності від релігійної догматики. Це дозволяє в рамках релігійних інтуїцій теїстичного характеру безмежно включати, інтегрувати нове, в тому числі, що доводиться наукою, на релігійно–космологічній і антропологічній основі [2].

Ф. Фребель, вихований у дусі ідеалістичної німецької філософії, в своїх поглядах на природу, суспільство, людину був ідеалістом і вважав, що педагогіка повинна бути заснована на ідеалістичній філософії. Він вважав педагогіці Й.–Г. Песталоцці не вистачало філософського обґрунтування, і прийшов до висновку про необхідність подолати емпіризм Й.–Г. Песталоцці і побудувати свою власну систему на міцному філософському фундаменті. Як наслідок писав: «Якщо з моєї системи вийняти загальний світогляд, то вся система впаде. Вона стоїть, доки цементується моєю філософією».

Основу філософії Ф. Фребеля складає ідеалістично трактоване поняття про єдність всесвіту і його багатоманітність, про існування всезагального, єдиного для всієї світобудови, але в кожному окремому випадку специфічно проявляючому себе законі, який назвав «законом єдності у багатоманітті».

На основі цього закону він побудував свою систему виховання. На дитину, як і на людину взагалі, Ф. Фребель дивився як на носія божественної суті, як на істоту, що розвиває у собі божу суть. Ідеалізм Ф. Фребеля проявляється у його ствердженні, що діяльність і поведінка людини визначена вродженими інстинктами [1].

За Ф. Фребелем, людина створена за образом Божим, вона носить в собі божественне начало, яке складає його суть. Мега життя людини, як божої істоти, – відповідати своєму Прообразу. Людина повинна стати дійсним образом Божим. Першим завданням її життя є проявити свою суть, досягнути своє призначення, що може бути досягнуто шляхом постійного і неперервного самопізнання і самозаглиблення. Самопізнання є першим завданням людського життя.

Як Бог проникає у все існуюче і дає всьому життя і єдність, так людина повинна прагнути до живого

спілкування з всім існуючим, до єдності з природою, людством, Богом. Людина так повинна проникнутися духом єдності, щоб відчути себе нероздільною часткою своєї сім'ї, свого народу, всього людства і всієї природи. Ця єдність вносить в життя людини світло, тепло, щастя.

Вихідним пунктом системи Ф. Фребеля слугує запозичена з філософії Й. Фіхте думка про організацію духу зсередини, а не ззовні, про розвиток нашого «Я», не шляхом накопичення знань, а шляхом самостійного саморозвитку того Божественного начала, яке лежить в основі всього буття і всіх речей і яке об'єднує все існуюче в гармонійне ціле. Звідси, мета виховання і заключається в сприянні цьому впливу. Шлях до розвитку цієї мети визначається загальним законом розвитку, який ми помічаємо в усіх речах при розкритті ними своєї божественної суті. Подібно розвитку кожного предмету, кожної рослини, і розвиток – освіта людини йде від початкової нерозвиненої єдності до розкриття всіх прихованих в ньому сил, щоб досягти єдності богопізнання, щоб залучити нас до гармонії всього існуючого. Звідси витікає завдання виховання – вияснити основні особливості природи людини, щоб сприяти їх розкриттю і розвитку [6].

Положення власної філософської теорії Ф. Фребель назвав сферичним законом. Педагог уявляв всесвіт у вигляді єдиної великої кулі – сфери, центром якої є єдиний вічний початок – Бог. Він наповнює собою і природу, і людину. Людина, на його думку, це маленька істота, маленька сфера. Вона носить у собі частину Бога, частину того духу, котрий населяє Всесвіт. Цей елемент намагається відобразити себе в життєдіяльності людини [1].

На думку Ф. Фребеля, «Бог діє і творить безперервно, кожна думка Божа – труд, діло, витвір, і кожна думка Бога діє, породжується і виражається з творчою силою, безкінечно творячи і діючи».

Наслідуючи Бога, людина повинна перетворити своє життя в безперервний труд і безперервну творчість. Людина повинна постійно працювати над удосконаленням себе самої і всього навколишнього. Все хаотичне вона повинна привести до порядку, всьому безформному надати форму.

Ф. Фребель виокремлює виховання як безперервний рух на шляху самопізнання, єдності і творчості. Тому, з його точки зору, «все життя людини – безперервне життя виховання». Сім'я, школа, громада і церква мають за ціль – виховання і удосконалення людей, а тому є виховними закладами. у родині виховуються не тільки діти, а й батьки, а громада має виховний вплив на всіх своїх членів. Життя дитини – це частина загального людського життя. Мета її все таж: пізнання, єдність і творчість. Дитина у своєму розвитку проходить всі східці, і кожна має свою самостійну цінність, і кожній відповідає своя форма пізнання і творчості.

Ззовні не можна викликати ні самопізнання, ні творчості. Тому виховання повинно виходити зсередини, виходити з індивідуальності дитини і ґрунтуватися на його самодіяльності. Всі знання дитина повинна здобути самостійно, всі її почуття і дії повинні витікати з душі, бути повністю її здобутком.

Єдність з природою і людьми можливе тільки в суспільстві і за допомогою суспільства. Тому, на думку

Ф. Фребеля, виховання має бути суспільним і проникне ним духом суспільства [5].

У зв'язку з таким світосприйняттям «особливе призначення, особливе призначення людини, як істоти мислячої і розумної, наступне: довести самій собі свою суть, своє божественне начало, звідси – Бога, і своє призначення до повної свідомості, до живого пізнання, до ясного розуміння і проявити це божественне на практиці, зробити його дієвим у власному житті». Тому, «пізнання і засвоєння цього вічного закону, проникнення в його основи, в його суть, в сукупність, зв'язок і життєвість його дій». Звідси і мета виховання може бути визначена як «передача ззовні чистого, а тому святого життя». У зв'язку з цим, «виховання на практиці повинно керувати і приводити людство до ясного самопізнання, до мирного спілкування з природою і до єдності з богом». Враховуючи те, що в дитині найбільш безпосередньо розкрита божественна суть, на ранніх етапах виховання повинно бути пасивним. в цьому процесі виховання дитина уже повинна розглядатися як необхідний. вагомий член суспільства, оскільки людство не є чимось повністю завершеним, а є «вічно живим. що не перестає йти вперед від однієї сходинки розвитку і освіти до іншої у напрямку до єдиної мети, що полягає у безкінечності і єдності».

Аналізуючи далі основні прояви дитячої природи Ф. Фребель, перш за все відмічає «перше почуття спільності, що поєднує дитину з матір'ю, батьком, почуття в основі якого лежить вища духовна єдність», і «це загальне почуття – перша основа істинної релігійності, істинного стремління до вільної єдності з Богом». Таким чином, «істинна релігія, яка зберігається у боротьбі і нещастях, і у радості і веселості, повинна бути у людини з раннього віку».

Другою рисою дитячої природи Ф. Фребель називає активність, стремління до діяльності, що виражається у роботі. У цьому, на думку філософа, віддзеркалюється божественний характер людської істоти, оскільки «бог діє безперервно». Подібно до того, як дух божий працював над безформним і рухав ним, так і дух людини повинен творити, щоб вийшов образ, форма, життя. Між релігією і працею, на думку Ф. Фребеля, є глибокий внутрішній зв'язок, бо релігія без праці, без діяльності може перетворитися в пусті мрії, беззмістовний привид, так само і труд, діяльність без релігії роблять людину машиною, твариною. До цих основних факторів людського життя – праці і релігії – Ф. Фребель додає помірність.

Будучи ідеалістом, Ф. Фребель визнавав духовне начало головуючим над матеріальним. Він не закликав до революційної діяльності, а надіявся змінити суспільство, і молоде покоління матиме змогу змінити на краще майбутнє. Призначення людини – виявити закладене в ньому божественне начало, що є метою виховання. Ф. Фребель проводить думку про безкінечність розвитку в природі – виводить принцип розвитку як основний закон буття. Але, будучи ідеалістом, розумів розвиток ідеалістично, як розвиток духу, саморозкриття божественного начала, як примирення протилежностей. Погляди на дитину також ідеалістичні. Ф. Фребель порівнює розвиток дитини з розвитком явищ в природі. розуміючи саморозвиток як вияв божого начала, Ф. Фребель продовжує думку

Й.–Г. Песталоцці про природовідповідність і надає йому релігійно–містичне обґрунтування.

А так як людина є єдиним самостійним організмом, то виховання його повинно бути цільним, воно повинно виходити від одного пункту і розвиватися послідовно, поступово просуваючись вперед. У звичайному вихованні відсутня єдність, виходить не один процес виховання, а декілька. Повний розвиток кожного наступного рівня виховання, кожного наступного виховного віку лежить в повному і міцному розвитку всіх і кожного з попередніх рівнів і періодів. Потрібно повноцінно пережити кожен віковий період, задовольняти всі його потреби, і кожен наступний крок базувати на попередніх.

На кожному етапі свого розвитку, у кожному віці істота, яка розвивається, повинна бути лише тим, чим визначила її природа. Кожна людина буде розвиватись тим краще, чим більше матиме змогу діяти вільно у відповідності до власних потреб. Кожна дитина з народження повинна трактуватися відповідно зі своєю природою, кожній дитині повинна пред'являтися можливість вільного і всестороннього тренування власної сили.

Віковий період не можна відділяти один від одного, вони зв'язані, як у людстві кожне покоління зв'язано з попереднім і визначає характер наступного. Тому у вихованні дітям потрібно все пропонувати у взаємозв'язку. Спостереження і розуміння таких явищ закладено в дитині природою.

Як дитина людства, кожна людина повинна виховуватись у зв'язку з дійсним, минулим і майбутнім розвитком людства. Кожне наступне покоління людей і кожна наступна окрема людина повинні пройти весь попередній розвиток людського роду, і вони проходять його, інакше вони не могли б зрозуміти своїх попередників. Тому кожна людина буде розвиватись тим краще і досконаліше [3].

В силу єдності всього сущого було б дивно розглядати дитину, як відмінну від дорослої людини істоту – «людина зі всіма своїми якостями і єдністю суті знаходиться в дитині». Дитина переживає всі стадії розвитку, що й людство в минулому [6].

Вчений багато приділяє уваги грі, підкреслюючи її особливу роль в дитячому віці, незважаючи на те, що вона супроводжує людину на протязі всього життя. Ф. Фребель показує багатогранність цього явища. Граючись дитина розвивається, але одночасно гра і є найвищий ступінь дитячого розвитку. Вона виступає як засіб виховання. Бажання грати у дитини тісно пов'язане з інстинктом діяльності. Саме вільна, самостійна діяльність з предметами спонукає переглянути ті предмети, з якими дитина буде зіткнутися у процесі свого розвитку. Для цього потрібно відокремити предмет від дитини, дати його дещо з зовні, дати «посередника» між нею і зовнішнім світом. Керуючись власним філософським баченням та багаторічними спостереженнями за дітьми Ф. Фребель створює власну систему іграшок, яку наповнює символічним змістом. Перша іграшка, вважає Ф. Фребель, не повинна дуже відрізнятися від самої дитини, вона повинна бути її подібною, бути предметом, з якого дитина може зробити що завгодно і побачити в ньому те, що їй захочеться. І одночасно вона повинна бути чимось протилежним

дитині, існувати поза нею, бути річчю і засобом. Таку єдність необхідних якостей містить в собі м'яч. Він демонструє єдність світу [1].

Дитина для вільного розкриття своєї сутності вибирає м'яч, який є центральним і об'єднуючим пунктом, заміником того, що дитина шукає у предметах для розвитку і розкриття її душевних сил. М'яч поєднує в собі всі необхідні якості: замкнутість в собі і в той же час є заміником всіх речей; статика і динаміка, все загальність і одноманітність поверхні, елементи видимі і невидимі. За допомогою м'яча дитина може зображати і уявляти безліч образів, які вона носить у собі у вигляді бажань, ідей, думок [8, с. 27].

Подібно тому, як іграшка є чимось закінченим (як, наприклад, почуття людини, взяте окремо, є дечим самостійним, а в поєднанні з другими воно створює ціле вищого порядку), точно так і з іграшками, кожна з яких має своє завдання, яке вона повинна виконати в розвитку дитини. Подібно тому, як м'яч серед інших іграшок різнобарвністю кольорів повинен приводити до погодження їх і єдності, так і куля, при різноманітті своїх обертів і поворотів, під час яких вона все рівно залишається кулею, повинна підвести до розуміння, наглядному спостереженню і засвоєнню ідеї єдності [8, с. 31].

Наступною іграшкою є куб – протилежне кулі тіло, яке обмежене прямими і має декілька площин. Тому кубик, находячись у стані стійкості, є для дитини протилежно–рівним кулі. Таким чином кубик, завдяки своїм ребрам, кутам, площинам, дає уявлення дитині про розміщення предметів на площині, пересічення граней в одній точці тощо. Таким чином у дитини підтримується «закон посередництва», з яким він познайомився у грі з м'ячем, а маючи справу з кольорами, стає для нього всезагальним законом змін і життя [8, с. 33].

Куля і кубик – прямі протилежності, єдність і множинність, рух і спокій, кругле і пряме. За законом посередництва повинно бути «протилежно–рівне» тіло, своєрідний посередник між ними. Фребель виділяє і називає таке тіло «каток». Циліндр поєднує у собі замкнену єдність (кругла поверхня, що виражає рух) і множинність (обидві площини, що виражають спокій). Крім цього поєднує у собі пряме і кругле.

Кубик, циліндр, куля, як нероздільна трійця, вказують на іншу трійцю в архітектурі: колону з п'єдесталом (кубик), стовп (циліндр) і капітель (куля). Завдяки такому троїчному поєднанню протилежностей в замкнене ціле, Ф. Фребель говорить про вищий загальний закон творчості, що найбільш яскраво спостерігається у архітектурі готичного стилю, який отримав своє високе значення завдяки дотриманню закону числа, форми, величини. Ці фігури є головними у фребелівській системі іграшок, так званих «Дарах Ф. Фребеля». Сам вчений відмічав, що дзвік результати виховання і навчання дітей зумовлені, перш за все, не виглядом «дарів», який не несе ніякої новизни, а філософською основою, закладеною у методі їх застосування [7].

Але «дари», це далеко не все, що потрібно дитині для розвитку. «Дари» – це образ світу, норма, як вважав Ф. Фребель, еталони, як каже сучасна наука. А навколо світ як такий, який легше буде пізнати, оволодівши

нормою. Тому Ф. Фребель поряд із символічним містичним трактуванням власної педагогічної системи, відмічає велику роль більш буденних понять таких як, природа і сімейна атмосфера.

Основні засади освітньо-виховної системи Ф. Фребеля будуються на визнанні провідної ролі виховання, його освітніх можливостей у розвитку дітей.

Поняття виховання, як і вся система Ф. Фребеля, пронизана філософським баченням вченого. На його думку, виховання повинно ґрунтуватися на сокровенних і найближчих сторонах людської природи. Виходячи із твердження, що «внутрішнє пізнається внутрішнім по зовнішньому і через зовнішнє», педагог зазначає, що сутність, дух, божественне начало всіх речей і людини, пізнаються за їх зовнішніми проявами. Таким чином, виховання, учіння і викладання (повчання) як «продукти свободи» через зовнішнє діють на внутрішнє. Однак, ратуючи за тотожність внутрішнього і зовнішнього у людині, Ф. Фребель одночасно застерігає від прямого перенесення зовнішніх проявів на внутрішнє. Педагог пояснює це тим, що неможна із різноманітності і множинності природи робити висновок про плюральність богів («множинність останньої причини») і, навпаки, з єдиносутності Бога виводити узагальнення про конечність природи. Нехтування даним положенням, на думку Ф. Фребеля, призводить до негативних явищ у вихованні підростаючого покоління і подальших невдач у житті. Так, цим пояснюються непорозуміння між батьками і дітьми, вчителями і учнями, вихователями і вихованцями [4]. Так як людина є вираження божественної суті, то виховання в своїх основах повинно мати характер спостереження, дослідження, оберігання, але не вимог. Дія божественного начала в людині, якщо воно зберігається в належній чистоті, не може бути іншою, як тільки хорошою. Будь-яке вимогливе виховання може нашкодити, зіпсувати прекрасне божественне начало в людині. Взагалі в гарному вихованні необхідність перетворюється в свободу, закон у самовизначення, примушення в у вільний вибір. Де правлять жорстокість і суворість, там гине виховання.

Будучи членом суспільства, часткою зовнішньої природи і формою вияву божественної сили, людина може правильно виховуватися тільки в середовищі собі подібних, обличчям до обличчя із зовнішньою природою і у зв'язку з основною світовою силою [3].

Отже, Ф. Фребель знайшов у педагогіці того часу, той суттєвий недолік, що в ній не було того об'єднуючого принципу в діяльності, а тому їх діяльність була не цільною. Так як вищий закон природи і людського духу – примирення і єдність протилежностей, то він і складає основу виховання, згідно цього закону, діти бути виховуваними. Природа дала людині органи зовнішніх відчуттів, щоб засвоювати зовнішні враження, вона дала йому органи руху, для вираження зовні внутрішніх переживань, вона дала йому розум і серце для поєднання зовнішнього і внутрішнього в єдине ціле. До принципу унаочнення в навчанні додав свій – принцип самодіяльності. Людина, стверджував він, є творча істота, а тому потрібно виховувати людину праці, справи, бо саме в діяльності й творчості гармонійно розвиваються і формуються сили й здібності. Принцип – виховання

як рух від нерозчленованого до розчленованого, від поодинокого до загального – Ф. Фребель доповнив у своїй системі виховання малят принципом єдності й цілісності розвитку дитини в процесі її виховання. Це яскраво виявилось в його ігровій системі, у єдності різноманітних засобів впливу. Разом із тим Ф. Фребель дбав про збереження в цьому розмаїтті засобів виховного впливу людської індивідуальності, яка забезпечується саморозкриттям дитини у вільній творчості за умови врахування її зовнішнього і внутрішнього досвіду.

Отже, педагогічна система Ф. Фребеля будувалась на філософії німецького класичного ідеалізму, мала релігійно-містичний характер, базувалась на законах життя та виховання, які вивів вчений – закон єдності, закон природовідповідності, закон поступального розвитку людини. Незважаючи на те, що основні педагогічні принципи Ф. Фребеля побудовані на суб'єктивній метафізиці, цінність їх у об'єктивному змісті не втрачається.

Список використаних джерел

1. Дем'яненко Н. М., Прудченко І. І. Історія вищої жіночої освіти в Україні: Київський Фребелівський педагогічний інститут (1907–1920 рр.): Монографія. – К.: Видавець Л. Галіцина, 2005. – 492 с.
2. Журавлев О. В. Пути и перепутья: Очерки испанской философии XIX–XX веков. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1992. – 200 с.
3. Каптеров П. Основатель детских садов // Образование. – 1896. – №1. – С.16–39.
4. Прудченко І. І. Філософські засади освітньо-виховної системи Ф. Фребеля (1782–1852) // Вища освіта України. – №3 (Додаток 1). – Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технологія». – К.: ГНОЗИС, 2009. – С.127–130.
5. Селиханович А. История педагогики на Западе и в России. – Петроград-Киев, 1917. – 272 с.
6. Родников В. История педагогики общей и русской. Изд. 4-е, дополненное внесением отдела истории общей педагогики. – К., 1916.
7. Фребель Фридрих. Будем жить для своих детей / Сост. и пред. Л. М. Волобуева. – М.: Карпуз, 2001. – 288 с.
8. Фребель Фридрих. Педагогические сочинения. Т.2: Воспитание человека / Пер. с немецкого Н. Н. Соколова; Под ред. Д. Н. Королькова. Изд. 2-е. – М.: Книгоиздательство К. И. Тихомирова, 1913. – 359 с.

References

1. Dem'ianenko N. M., Prudchenko I. I. Istoriia vyshchoi zhinochoi osvity v Ukraini: Kyivskiy Frelbelivskiy pedahohichnyi instytut (1907–1920 rr.): Monohrafiia. – K.: Vydavets L. Halitsyna, 2005. – 492 s.
2. Zhuravlev O. V. Puti i pereputya: Ocherki ispanskoy filosofii XIX–XX vekov. – SPb.: Izdatelstvo S.–Peterburgskogo universiteta, 1992. – 200 s.
3. Kapterov P. Osnovatel detskih sadov // Obrazovanie. – 1896. – №1. – S.16–39.
4. Prudchenko I. I. Filososfski zasady osvitno-vykhovnoi systemy F. Frelbelia (1782–1852) // Vyshcha osvita Ukrainy. – №3 (Dodatok 1). – Tematychnyi vypusk «Pedahohika vyshchoi shkoly: metodolohiia, teoriia, tekhnolohii». – K.: HNOZYS, 2009. – S.127–130.
5. Selihanovich A. Istoriya pedagogiki na Zapade i v Rossii. – Petrograd-Kiev, 1917. – 272 s.
6. Rodnikov V. Istoriya pedagogiki obschey i russkoy. Izd. 4-e, dopolnnoe vneseniem otdela istorii obschey pedagogiki. – K., 1916.
7. Frelbel Fridrih. Budem zhit dlya svoih detey / Sost. i pred. L. M. Volobueva. – M.: Karapuz, 2001. – 288 s.
8. Frelbel Fridrih. Pedagogicheskie sochineniya. T.2: Vospitanie cheloveka / Per. s nemetskogo N. N. Sokolova; Pod red. D. N. Korolkova. Izd. 2-e. – M.: Knigoizdatelstvo K. I. Tihomirova, 1913. – 359 s.

Lytvynenko T. S., graduate student, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), npu.ltetiana@gmail.com

Philosophical orientations of Friedrich Froebel's didactics

The article analyzes philosophical orientations of Friedrich Froebel's didactics. Author focuses on the main principles of scholar's idealist worldview. The article substantiates Friedrich Froebel's point of view about the symbolic content of «gifts». The methodological basis of Froebel's education system is considered to be the philosophy of German idealism. The principles of his own philosophical theory Friedrich Froebel called the spherical law. Main pedagogical principles of Friedrich Froebel are based on subjective metaphysics, but without affecting the value of these principles in their objective sense, since they are the measure of exceptional subconscious feeling of the author.

Keywords: philosophical orientations of Friedrich Froebel, educational system, education, idealism, pantheism, symbolism, «Froebel gifts».

* * *

УДК 141.32:111.1

Мандрищук Л. А.,
кандидат філософських наук, асистент кафедри
теорії та історії культури, Львівський
Національний університет ім. І. Франка
(Україна, Львів), l.mandryshchuk@gmail.com

Слідами ідей Сьорена К'єркегора у філософії Мартіна Гайдеггера

Розглядається вплив ідей К'єркегора на філософію Гайдеггера, зокрема проблеми екзистенції (Existenz), страху (Angst), миті (Augenblick) та смерті (Tod). К'єркегор визначає екзистенцію як індивідуальне людське буття, й відрізняє її від існування як способу буття будь-якого іншого суцього. Це спровокувало Гайдеггеровий інтерес до розрізнення екзистенції та німецького аналогу цього слова – Dasein. Також під впливом К'єркегора Гайдеггер розрізняє поняття страху (як страху перед невизначеним) та боязні. А К'єркегове поняття миті як моменту переходу вічного у часове і навпаки спровокувало Гайдеггера до онтологічного пояснення миті як справжнього теперішнього, в якому ось-буття є рішучим до дії. Феномен смерті як К'єркегор, так і Гайдеггер інтерпретують як завжди свою власну смерть. Але тоді, як К'єркегор бачить у феномені смерті шлях до справжньої цінності життя, то Гайдеггер розглядає питання про смерть як один зі способів схоплення буття.

Ключові слова: Сьорен К'єркегор, Мартін Гайдеггер, буття, екзистенція, страх, мить, смерть.

Сьорен К'єркегор та Мартін Гайдеггер є тими постатями в історії філософії, які не тільки запропонували нове бачення старих проблем, але й своїми ідеями спровокували виникнення цілих нових напрямів у філософії 20 ст. Окрім того вони відносяться до єдиної екзистенційно-екзистенціальної традиції філософування. Тому тема про вплив ідей К'єркегора на філософію Гайдеггера є однією із тих тем, яким в історико-філософській літературі присвячується чимало досліджень, і чия важливість якраз й зумовлена пошуком свідчень приналежності їхніх ідей до єдиної філософської традиції. Цим і визначається мета цієї статті, враховуючи ситуацію достатньо неповної вивченості цього питання в Україні, особливо, коли йдеться про вплив К'єркегорового поняття смерті на погляди Гайдеггера на цей феномен¹.

¹ Недостатня вивченість цього питання в Україні зумовлена, в першу чергу, малою кількістю перекладів творів як К'єркегора, так і Гайдеггера. Так, наприклад, основна робота К'єркегора щодо проблеми смерті «Промова «При погилі»», яка є неперекладеною ні на українську, ні на російську, часто залишається українському читачеві недоступною. В Україні про вплив ідей К'єркегора на Гайдеггера писали: К. Райда, А. Дахній, В. Куценко, А. Карпенко. Генеалогічним дослідженням впливу ідей К'єркегора на погляди Гайдеггера поза Україною займався: Г. Тонгаузер, М. Вайда, К. Карлайл, О. Пьогтелер, Ч. Гіньон та інші.

Мартін Гайдеггер був одним із перших філософів, котрий почав вивчати тексти Сьорена К'єркегора. Однак сам Гайдеггер, на відміну, наприклад, від ще одного філософа-першовідкривача К'єркегора – Карла Ясперса, ніколи настільки відкрито не заявляв про великий вплив цього мислителя на свою філософію. Це стало причиною того, що в історії філософії до сьогодні залишається доволі дискусійним питання про те, в який саме період Гайдеггер почав читати та вивчати праці К'єркегора. Так, наприклад, Клара Карлайл вважає, що Гайдеггер почав читати тексти К'єркегора лише на початку 1920-х, а саме – після прочитання Ясперсової «Психології світоглядів» [2, с. 37]. Безумовно, що ця книга Ясперса посприяла Гайдеггеру у його подальшому глибокому вивченню текстів данця. Однак інший к'єркегорознавець Гергард Тонгаузер схиляється до того – і це найімовірніше – що Гайдеггер читав деякі тексти К'єркегора ще в студентські часи в журналі «Der Brenner», і вже мав непогане знання його ідей до написання ним рецензії у 1919–1920 роках на Ясперсову «Психологію світоглядів» [12, с. 51–53]. Одним із переконливих фактів, що доводять ранню обізнаність Гайдеггера з ідеями К'єркегора є такі слова самого Гайдеггера у його короткій «Передмові до першого видання «Ранніх робіт»» (1972), в якій він описує та аналізує вплив різних мислителів на нього в ранній період: «Те, що принесли хвилюючі роки між 1910 і 1914, не дозволяє належно сказати, а лише тлумачити через малу вибірковість перерахунку: друге в два рази збільшене видання Ніцше «Воля до влади», переклад праць К'єркегора і Достоевського, пробуджений інтерес до Гегеля і Шеллінга, поезії Рільке і вірші Тракля, «Зібрання робіт» Дільгата» [8, с. 56].

Ще одним дискусійним моментом залишається те, що Гайдеггер у своїй «Метафізиці німецького іdealізму» (1941) спочатку називає К'єркегора *релігійним мислителем* (religiöser Denker), а пізніше в роботі «Слово Ніцше «Бог помер»» (1943) відмовляється від цього, згадуючи про нього саме як про *релігійного письменника* (religiöser Schriftsteller): «К'єркегор є «релігійним мислителем»; тобто не теологом і не «християнським філософом» (не поняття); К'єркегор є теологічнішим, ніж міг би бути будь-який християнський теолог і нефілософським, ніж міг би бути будь-який метафізик» [5, с. 19]; «[...] К'єркегор не є мислителем, а релігійним письменником, і при цьому не один з-поміж інших, а єдино-відповідний долі своєї епохи» [6, с. 249]. Вочевидь, Гайдеггеру було важливо наголосити на тому, що К'єркегор є саме *релігійним мислителем* (бо, як відомо, саме так К'єркегор називав себе), що є доказом, що Гайдеггер й пізніше повертався до текстів К'єркегора з детальнішим аналізом.

У своїх текстах Гайдеггер дуже бідний в посиланнях на К'єркегора, бо вбачав суттєву розбіжність у їх способах пояснення певних питань: тоді, коли свою філософію Гайдеггер означає як *фундаментальну онтологію* і використовує *екзистенціальний* підхід, то в К'єркегорових *християнських ідеях* він бачить *екзистенційне* підґрунтя. Незважаючи на те, що Гайдеггер критикує екзистенційний метод як індиві-